

UOT 597.6/599**QANIX VƏ QABBARİ ÇAYLARININ BALIQ FAUNASI****R.Y.ƏBDÜRRƏHMANOVA, A.M.ORUCOV, Ş.S.KAZIMOVA***Bakı Dövlət Universiteti**Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi**sabins_askerova@mail.ru*

Məqalədə Qanix və Qabbari çaylarında yoxlama balıq ovu zamanı toplanmış materiallar əsasında bu çaylarda yaşayan balıqların növ tərkibi və əsas bioloji göstəriciləri ilə yanaşı, onların ehtiyatına təsir edən antropogen və təbii faktorların təsiri öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Qanix, Qabbari, Mingəçevir su anbarı, Kür çayı, vətəgə əhəmiyyətli balıqlar, vətəgə əhəmiyyətli olmayan balıqlar.

Qanix və Qabbari çaylarında, digər su hövzələri kimi, balıqların növ tərkibində, bioekoloji xüsusiyyətlərində ildən-ilə müəyyən dəyişikliklər baş vermiş və verməkdədir. Qanix və Qabbari çayları və onların qollarında yaşayan balıqlar üçün müxtəlif yeni ekoloji şərait yaranmışdır. Bunların öyrənilməsi elmi əhəmiyyət daşımaqla yanaşı, eyni zamanda praktik cəhətdən də çox maraqlıdır. Məqalədə qarşımıza qoyduğumuz məqsəd Qanix və Qabbari çaylarının müasir vəziyyəti və balıqların ehtiyatına təsir edən amillərin öyrənilməsidir.

Material və metodika

Bizim tərəfimizdən 2003-2004-cü illərdə Qanix və Qabbari çaylarında yoxlama balıq ovu aparılmışdır. Toplanmış materiallar əsasında bu çaylarda yaşayan balıqların növ tərkibi və əsas bioloji göstəriciləri (uzunluğu, kütləsi, yaşı, böyüməsi dolğunluq əmsalı və s.) ilə yanaşı onların ehtiyatına antropogen və ekoloji təsirlər öyrənilmişdir.

Bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün Qanix və Qabbari çaylarında iş aparmaq üçün bir neçə münasib sahələr müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqat müddətlərində 135 ədəd balıq əldə edilmiş və tədqiq olunmuşdur. Toplanmış materiallar aşağıdakı növlərə aid olmuşdur: sıf-27, çəki-7, külmə-14, xramulya-19, şirbit-21, poru-1, kür xulu-1, çapaq-10, qumlaqça-3, dabanbalığı-6, mursa-1, səmayi-20, naxa-4.

Toplanan və tədqiq olunan materiallar ümumi qəbul olunmuş metodika

üzrə işlənmişdir (8, 9, 10).

Nəticələr və onların müzakirəsi

Qanix və Qabbari çaylarının fiziki-coğrafi təsviri. Qanix çayı Kür çayının əsas qollarından biri olub Böyük Qafqaz Dağları silsiləsinin cənub yamaclarından axan iki dağ çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir. Bu çay dağarası ərazilərdən və dərələrdən keçərək Gürcüstan-Azərbaycan sərhədi boyunca axır və Azərbaycan ərazisində Mingəçevir su anbarına tökülür. Uzunluğu 351km, ümumi sahəsi 10,8 min m²-dir.

Qanix çayının və onun qollarının axını il boyu dəyişir. Yaz aylarında güclü yağıntılar nəticəsində tez-tez sel və daşqınlar olur. Bütün bunlar çay axınının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Qanix çayı və onun qollarının suyundan içməli su kimi, suvarma və texniki məqsədlər üçün intensiv şəkildə istifadə olunur. Qanix çayına 14 kiçik çay axır, bunlardan əsasən Qaraçay, Balakənçay, Əyriçay, Katexçay, Polaçay, Kapuçay, Mazımçay və s. çaylarıdır.

Qanix və Qabbari çayları üçün həm də su sərfinin fəsilələr üzrə qeyri-stabil olması səciyyəvidir. Belə ki, axının təbii rejimi yazda həddindən artıq, yayın axırına qədər su sərfi stabilləşərək öz təbii səviyyəsinə çatır, payız fəslində isə su sərfi bir qədər azalır və qışıda minimuma enir. Bu çayların dibi əsasən daş və çınqıldan ibarətdir, lakin qum və lilli sahələr də müşahidə olunur.

Qanix və Qabbari çaylarının bioloji müxtəlifliyi. Qanix və Qabbari çaylarının balıq faunası haqqında məlumatlar çox azdır və əsasən Kür, Qanix və Qabbari çaylarının tənzimləndiyi, Mingəçevir su anbarının hələ yaranmadığı dövrü əhatə edir (1, 2, 4).

Y.Ə.Əbdürrəhmanov (3, 5), Qanix çayında 16 balıq növünün mövcudluğunu göstərir.

A.V.Derjavinin (6) «Azərbaycanın şirin su balıqlarının kataloqu»nda Azərbaycanın şirin sularında yaşayan 57 növ balıqlardan Qanix çayında 25 növünə rast gəldiyini göstərir.

Göstərilən müəlliflərdən başqa Qanix və Qabbari çaylarında faunanın biomüxtəlifliyinə dair işlər aparılmamışdır. Balıqların növ tərkibinə aid tədqiqatlar isə qeyd etdiyimiz kimi, Mingəçevir su anbarı yaradılmasından əvvəl olmuşdur.

Son zamanlar bu çayların sularının regionda çirkləndirilməsi, suvarma məqsədi ilə istifadə olunması və digər amillərlə yanaşı balıq ehtiyatı intensiv istifadə edilir. Qanix və Qabbari çaylarının tənzimlənməsindən sonra dəyişilmiş ekoloji vəziyyətlə əlaqədar balıqların növ tərkibinin, bioekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini vacib bildik.

Bizim 2003-2004-cü illərin mart, may, iyun və sentyabr aylarında Qanix çayının ixtiofaunasının müxtəlifliyi üzrə apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, Qanix çayında mövcud olan 14 növdən 11-i vətəgə əhəmiyyətlidir: həşəm, çəki, çapaq, poru, şəmayi, külmə, naxa, kür xramulyası, kür şirbiti və daban

balığı. Yalnız mursa, kür xulu və qumlaqça vətəqə əhəmiyyətli deyillər.

Y.Ə.Əbdürrəhmanov tərəfindən (3, 5) Qanix çayında 16 balıq növü qeydə alınmışdır, 2003-2004-cü illərdə həmin çaydan bizim tərəfimizdən ovlanmış 14 balıq növünün müqayisəsi göstərdi ki, son zamanlar, yəni Kür, Qanix və Qabbari çaylarının tənzimlənməsi, Mingəçevir su anbarının yaranması ilə əlaqədar, bu çaylara xas olan balıq faunasının tərkibi dəyişilmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, son zamanlar Qanix çayında balıqların kəmiyyətə nisbi azalması müşahidə edilir. Keyfiyyət isə əksinə yüksəlib.

Belə ki, 1947-ci ildə 16 növ balıqlardan yalnız 5 növü – vətəqə əhəmiyyətli, digər 11 növü vətəqə əhəmiyyətli olmayan balıqlar olmuşdursa (3), 2003-2004-cü illərdə ovlanan balıqlardan 14 növün 11-i vətəqə əhəmiyyətli, 3 növü isə vətəqə əhəmiyyətli olmayan balıqlar olmuşdur.

Qanix və Qabbari çaylarının bioloji müxtəlifliyinin formalaşmasında Mingəçevir su anbarı çox mühüm rol oynayır.

Qabbari çayı Qanix çayına nisbətən su həcmnin daha az olması, Azərbaycan hissəsində qollarının olmaması, onun ixtiofaunasının növ müxtəlifliyinin kəsib olmasına səbəb olmuşdur.

Qabbari çayının ixtiofaunası R.İ.Elanidze (11) tərəfindən öyrənilmişdir. Müəyyən olunmuşdur ki, Qabbari çayında 16 növ mövcud idi. Bizim tərəfimizdən Qabbari çayında yalnız 8 növə rast gəlinmişdir. Bunlar sıf, çəki, külmə, xramulya, şirbit, çapaq, şəmayi və naxadır.

Qabbari çayında rast gəlinən balıqların siyahısı

1. Qızılxallı – *Salmo fario* L
2. Zaqafqaziya enlibaşı – *Leuciscus orientalis* (Nord)
3. Kür altağı – *Chondrostoma cyri* (Kessl)
4. Kür qumlaqçısı – *Qobio persa Gunhter*
5. Kür xramulyası – *Varicorhinus capeota* (Güld)
6. Kür şirbiti – *Barbus lacerta cyri* (Filippi)
7. Zərdəpər şirbiti – *Barbus capito* (Güld)
8. Mursa şirbiti – *Barbus mursa* Güld
9. Kür gümüşçəsi – *Alburnus filippi* (Kessler)
10. Xırdapulcuqlu qaraqaş – *Acanthalbumus microlepis* (Filippi)
11. Şərqi qijovçusu – *Alburnoides bipunctatus echvalidi* (Filippi)
12. Zaqafqaziya yastıqarını – *Blicca borkna transcaucasica* Berq
13. Kür çəkisi – *Cyprinos carpio* L.
14. Kür çılpaqçası – *Nemachilus brantdi* Kessler
15. Qızılı ilişgən – *Cobitis aurata* (Filippi)
16. Adi Naxa – *Silurus qlanis* L.

Qanix çayında illər üzrə balıqların növ tərkibinin dəyişilməsi

№	Balıqların növ tərkibi	İllər və müəlliflər		
		Y.Ə.Əbdürrəhmanov, 1947	Y.Ə.Əbdürrəhmanov Ə.I.Nəbiyev, 1954	A.M.Orucov, 2003-2004
1	Kür külməsi – <i>Rutilus rutilus casbicusp. Kurensis</i>	-	+	-
2	Şərq enlibaşı – <i>Leuciscus cephalus orientalis</i> (Nord)	+	+	-
3	Qırmızı dodaq həşəm – <i>Aspius aspius teaniatus</i> (Eich)	+	+	+
4	Kür altağızı – <i>Chondrostoma cyri</i> (Kessler)	+	+	-
5	Kür qumlaqçası – <i>Gobio persa</i> Gunther	+	-	+
6	Kür xramulyası – <i>Varicorhinus capeota</i> (Kessler)	+	+	+
7	Kür şirbiti – <i>Barbus Lacerta cyri</i> (Filippi)	+	-	+
8	Mursa şirbit – <i>Barbus mursa</i> (Quld)	+	-	+
9	Zərdəpər şirbiti – <i>Barbus kapito</i> (Quld)	-	+	-
10	Kür şəmayisi – <i>Chalcalburnus chalcoides</i> (Güld)	-	-	+
11	Zaqafqaziya gümüşçəsi – <i>Alburnus charusni hohmackeri</i> (Kessler)	+	+	-
12	Filipp gümüşçəsi – <i>Alburnus filippi</i> (Kessler)	+	-	-
13	Şərq qijovçusu – <i>Alburnoides bipunctatus lichvaldi</i> (Filippi)	+	+	-
14	Zaqafqaziya yastıqarını – <i>Blicca bcorkna transcaucasica</i> Berq	+	+	-
15	Adi çapaq – <i>Abramis brama orientalis</i> Berq	-	+	+
16	Ağgöz çapaq (Poru) – <i>Abramis Sara Berqi Belyayev</i>	-	-	+
17	Kür çəkisi – <i>Cyprinus carpio</i> L	+	+	+
18	Ala ilişgən – <i>Qobitis taenia</i> L	+	-	-
19	Qızılı ilişgən – <i>Qobitis aurata</i> (Filippi)	+	-	-
20	Adi naxa – <i>Silurus qlanis</i> L	+	+	+
21	Kür xulu – <i>Veogobiuscephalarges</i> konstruktor (Nordm)	+	-	+
22	Adi sıf – <i>Stirostedion lucccioperca</i> L.	-	-	+
23	Daban balığı – <i>Carassius carassius</i> .	-	-	+

Qanix və Qabbari çaylarında balıq faunasının növ tərkibinin dəyişilməsinin səbəbləri haqqında danışarkən, bir məqama da toxunmaq istərdik. Məlumdur ki, şirin suda yaşayan balıqları reofil və limnofil balıqlara bölürlər. Bunları nəzərə alaraq, biz Qabbari və Qanix çaylarında və həmçinin Mingəçevir su anbarında yaşayan və çoxalmaq üçün bu çaylara girən keçici balıqları da bu qruplara ayırdıq (cədvəl 2).

Cədvəldə göstərilən reofil balıqların əksər hissəsi hal-hazırda Qanix çayında yoxdur, halbuki limnofil balıqlar (aborigen və iqlimləşən) yeni mühitə daha yaxşı uyğunlaşmışlar.

Mingəçevir su anbarı ilə Qanix çayının arasında maneələr olmadığından, əksər vətəgə əhəmiyyətli balıqlar növ tərkibindən və yaşından asılı olmayaraq il boyu müxtəlif fəsillərdə Mingəçevir su anbarından çaya və əks istiqamətdə

hərəkət edirlər. Belə miqrasiyalar zamanı, suyun və havanın hərərəti, suyun axını və digər ekoloji amillər balıqların miqrasiyasına öz təsirini göstərir.

Cədvəl 2

**Qanıx və Qabbari çaylarında yaşayan balıqların
suyun axınına münasibətinə görə qruplara ayrılması**

Reofil	Limnofil
Qızılxallı	Kür çəkisi
Qırmızıdodaq xəşəm	Adi çapaq
Kür altağı	Kür külməsi
Kür xramulyası	Adi naxa
Zaqaqəziya enlibaşı	Adi sıf
Xırdapulcuqlu qaraqaş	Zaqaqəziya enlibaşı
Çılpaqçalar	Dabanbalığı
Şərq qıcovçusu	
Gümüşçələr	
İlişgənlər	
Kür şirbiti	
Poru –Ağgöz çapaq	

Qeyd edilənləri nəzərə almaqla aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. 2003-2004-cü illərdə Qanıx və Qabbari çaylarından 135 ədəd balıq tutulmuşdur. Toplanmış material aşağıdakı növlərə aid edilib: sıf-27, çəki-7, külmə-14, xramulya-19, şirbit-21, poru-1, kür xulu-1, çapaq-10, qumlaca-3, dabanbalığı-6, mursa-1, samayi-20, naxa-4.

2. Aparılmış tədqiqatlar əsasında müəyyən edilmişdir ki, Qanıx və Qabbari çaylarının tənzimlənməsi və Mingəçevir su anbarının yaranması ilə bu çaylara xas olan balıq faunasının tərkibi dəyişilmişdir.

3. Hal-hazırda Qanıx çayında reofil balıqların əksər hissəsi yoxdur. Limnofil balıqlar isə yeni mühitə daha yaxşı uyğunlaşmışlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırova Ş.M. və b. Kürətrafi göllərin balıqları. Bakı: Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 2001, 297s.
2. Bağırova Ş.M. Azərbaycanın şirinsu balıqlarının erkən inkişaf mərhələləri. Bakı, 2010, 238s.
3. Əbdürrəhmanov Y.Ə. Alazan çayı balıqlarının öyrənilməsinə dair materiallar // Zoologiya İnstitutunun əsərləri, 1950, №2, s.5-29.
4. Seyid-Rzayev M.M. Mingəçevir su anbarı vətəgə balıqlarının ekologiyası. Bakı: Elm, 2007, 242 s.
5. Абдурахманов Ю.А. О превращении в Мингечаурском водохранилище проходных рыб Куры в жилые формы // Вопросы Экологии, 1962, т.5, с.5-6.
6. Державин А.Н. Каталог пресноводных рыб. Азербайджана. АН Азерб. ССР, 1949, с.45.
7. Надиров С.Н. Изменение структуры рыбного населения в процессе формирования Мингечаурского водохранилища. Баку: Сада, 2007. 191с.
8. Никольский Г.В. Экология рыб, М.: Высшая школа, 1974, 366 с.

9. Правдин И.Ф.Руководство по изучению рыб. М.: Пищевая промышленность, 1966, с.376.
10. Чугунова Н.И.Руководство по изучению возраста и роста рыб. М.: АН СССР, 1959, с.164.
11. Эланидзе Р.Ф. Материалы к изучению ихтиофауны реки Иори // Тр. Института АН Груз. ССР, т.ХI, 1953, с.56-61.

ИХТИОФАУНА РЕК ГАНЫХ И ГАББАРИ

Р.Ю.АБДУРРАХМАНОВА, А.М.ОРУДЖЕВ, Ш.С.КАЗЫМОВА

РЕЗЮМЕ

В статье даются сведения о видовом составе и биологических показателях рыб из рек Ганых и Габбари. А также изучалось влияние антропогенных и экологических факторов на их запасы. Установлено, что также как и в других водоемах, в реках Ганых и Габбари произошли изменения в видовом составе и биоэкологических свойствах этих рек.

Ключевые слова: Ганых, Габбари, Мингечаурское водохранилище, река Кура, промысловые рыбы, непромысловые рыбы.

ICHTHYOLOGICAL FAUNA OF GANYKH AND GABBARY RIVERS

R.Y.ABDURAHMANOVA, A.M.ORUJOV, Sh.S.KAZIMOVA

SUMMARY

This article deals with the species composition and biological indices of fish from Ganykh and Gabbary rivers. The impacts of anthropogenic and ecologic factors on their stocks are also studied. It was determined that like other reservoirs, Ganykh and Gabbary rivers also observe some changes in species composition and bioecological characteristics.

Key words: Ganikh, Gabbary, water reservoir of Mingechour, the Kura river, marketable fish, nonmarketable fish.

Redaksiyaya daxil oldu: 12.10.2011-ci il.

Çapa imzalandı: 09.01.2012-ci il.